

drift
for transition

**Buiten
de lijntjes
kleuren:**

5 casussen over hoe
ruimtelijke ordening de
transitie naar duurzame
landbouw kan versnellen

**Mara de Pater
Laura van Bellen
September 2023**

Introductie

Om een transitie naar een duurzamere landbouw te ondersteunen legt de overheid graag ambitieuze normen en regels op, waar de sector zich aan moet houden. Deze regulerende houding is begrijpelijk om de kwaliteit van het landschap te beschermen. Maar de overheid kan ook een heel andere houding aannemen, en die is nodig nu er grote veranderingen moeten plaatsvinden.

Vooraf bij ruimtelijke ordening in het landbouw domein zien we dat de regulerende houding de transitie naar duurzame landbouw tegenhoudt en dat een faciliterende houding vernieuwende boeren kan helpen om het landbouwsysteem van de toekomst vorm te geven. In deze publicatie schetsen we de uitdagingen waar pionierende boeren tegenaan lopen en hoe gemeenten en provincie met instrumenten in ruimtelijke ordening de pioniers kan ondersteunen en van de pioniers kan leren om op grotere schaal de transitie in de landbouw te stimuleren.

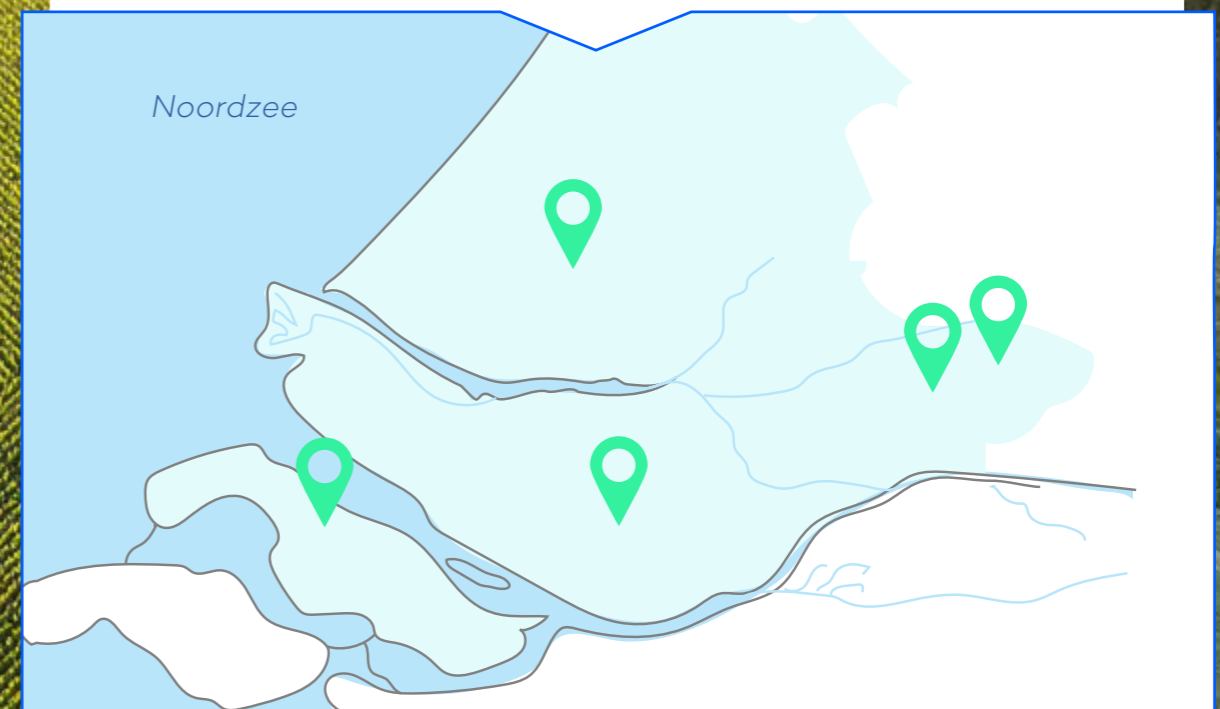
Ruimtelijke ordening

Ruimtelijke ordening is een beleidsveld waarin de ruimtelijke plannen gemaakt en getoetst worden. Om zo de schaarse ruimte in Nederland goed te verdelen en de ruimtelijke kwaliteit te bewaren. Het Rijk, de Provincies en gemeenten hebben verschillende verantwoordelijkheden. Bij elke overheidslaag komen verschillende uitdagingen bij elkaar in ruimtelijke ordening. Denk bijvoorbeeld aan woningbouw, natuur en energie. Maar ook aan landbouw en de verduurzaming van landbouw.

We spraken voor dit onderzoek zes agrarisch ondernemers van vier bedrijven in de provincie Zuid-Holland en een net over de grens in de provincie Utrecht. Zij richten zich allemaal op verschillende manieren op verduurzaming en natuurherstel. We bespraken de barrières die zij tegenkomen. Ze lieten ons zien dat het huidige ruimtelijke beleid vooral de oude landbouw praktijken in stand houdt en dat het ontwikkelen van nieuwe praktijken en het verbreden van verdienmodellen voor het bedrijf vaak belemmerd wordt door verouderde en rigide denkbeelden over het landschap en regels binnen ruimtelijke ordening.

Voor onze inzichten over de uitdagingen bij de provincies en gemeenten bouwden we voort op eerder onderzoek voor de provincie Zuid-Holland & en maakten we o.a. gebruik van gespreksverslagen uit 2022. Daarnaast spraken we twee ambtenaren die aan ruimtelijk beleid werken, de een voor de provincie Zuid-Holland en de ander voor een gemeente. Zo proberen we naast de uitdagingen van de boeren ook erkenning te geven aan de complexe realiteit van de overheid als het gaat om ruimtelijke ordening,

Met deze publicatie roepen we de provincies, in het bijzonder de provincie Zuid-Holland^{1&2} en gemeenten op om hun ruimtelijke ordenings-instrumentarium onder de loop te nemen en transitiegerichter te maken.

¹ Zoeken naar sturing voor voedseltransitie, 2022, Beers, Janssen, Dijkema, Creemers

² Strategische verkenning landbouw- en voedseltransitie provincie Zuid-Holland, 2023, Janssen, Beers, de Pater

VijfHeerenLanden

Vezel

- Gemeente Vijfheerenlanden
- 35 hectare
- Experimenten met vezelteelt
- Voorheen 65 melkkoeien

Van melkvee naar vezelteelt

Precies op de grens van de provincies Utrecht en Zuid-Holland, ligt het bedrijf van Jan Versluis. Drie generaties lang hield zijn familie hier melkvee. Echter, met 65 melkkoeien werd het bedrijf uiteindelijk te klein

Vezelteelt

In vezelteelt worden gewassen geteeld waaruit de vezels worden gewonnen. Dit zijn over het algemeen gewassen met een hoge hoeveelheid celuloze in de plant. Hierdoor kunnen de vezels uit deze gewassen gebruikt worden voor diverse toepassingen, bijvoorbeeld als isolatiemateriaal in de bouwsector of als verpakkingsmateriaal. Wat vezelgewassen interessant maken, is dat ze de eerste 3 jaar langzaam groeien, maar daarna gedurende 20 jaar elk jaar geoogst kunnen worden zonder te ploegen en opnieuw in te zaaien.

Deze gewassen groeien uitstekend in het veenweidegebied en hebben weinig grondbewerking nodig. Zo hoeven er geen zware machines over het land te rijden en wordt pesticidegebruik verminderd. Bovendien hebben de planten een enorm wortelstelsel wat de bodemkwaliteit verbetert.

Nog een bijkomend voordeel is dat het grondwaterpeil kan worden verhoogd waardoor bodemdaling en oxidatie van het veen wordt voorkomen. Hierdoor blijft er de mogelijkheid om te boeren in deze gebieden, ook met een kleinere veestapel.

om mee te gaan met de schaalvergroting in de sector. Jan werd steeds bewuster van de druk op het milieu en besloot op zoek te gaan naar alternatieven.

Jan Versluis

Hij kwam per toeval in aanraking met zonnekroon, een gewas met prachtige grote gele bloemen. Hij was meteen gecharmeerd. Jan besloot een experiment aan te gaan met het telen van Zonnekroon en andere vezelgewassen op zijn land. Vorig jaar heeft hij al een aantal hectare Zonnekroon ingezaaid en tijdens ons gesprek zien we in de verte dat de vezelhennep wordt ingezaaid. Met dit experiment wil Jan de mogelijkheden van vezelteelt laten zien aan andere boeren en afnemers. Hij heeft de ambitie om een proefboerderij te worden voor deze relatief nieuwe gewassen en te experimenteren met verschillende soorten gewassen, teeltmethoden en verwerkingsmogelijkheden. Een belangrijke uitkomst van het experiment is het onderzoeken of vezelteelt een rendabel verdienmodel kan zijn voor boeren.

Jan's visie is om een regionale ketensamenwerking op te zetten, samen met andere boeren en afnemers. Om een succesvolle ketensamenwerking te realiseren, is zowel voldoende productie als afzetmarkt nodig. Jan stelt voor dat boeren in deze regio 10-20% van hun land gaan gebruiken voor vezelteelt. Door deze oppervlakte te benutten voor vezelteelt, wordt zowel de veestapel verkleind en wordt het voor de bouwsector een aantrekkelijke hoeveelheid om af te nemen.

“De komende jaren is er een enorme behoefte aan nieuwe woningen die gebouwd moeten worden. Zowel boeren als grote bouwbedrijven zien de mogelijkheden van biobased bouwen. Maar ik stuit vervolgens bij overheidsinstanties op zulke reacties en regelingen. Eigenlijk zou het andersom moeten zijn: de overheid zou deze ontwikkeling zoveel mogelijk moeten ondersteunen.”

Een moeizaam proces

De vezelteelt lijkt een ideale oplossing voor het extensiveren van de veeteelt en biedt een alternatief verdienmodel voor boeren. Hoewel vezelteelt is opgenomen in de landbouwvisie van de gemeente, loopt Jan toch tegen obstakels binnen de gemeente en provincie bij de praktische uitvoering ervan. Hoewel er zeker enthousiaste mensen binnen de gemeente en provincie zijn, blijkt dat zodra een idee buiten de gevestigde kaders valt, het vastloopt bij toetsing en regelgeving.

Volgens de provinciale verordening heeft het gebied namelijk cultuurhistorische waarde. Hierin staat vastgelegd dat er geen gewassen van hoger dan 1,5 meter mogen groeien om het open landschap te behouden. Echter is mais, een gewas dat ook hoger groeit dan 1,5 meter en bovendien erg belastend is voor de bodem, wel toegestaan omdat het onderdeel is van de veeteelt. Jan's bedrijf valt net buiten het gebied waar de cultuurhistorische waarde geldt, maar zijn burens hebben hier wel mee te maken. Hierdoor wordt vezelteelt door veel boeren als te risicovol wordt beschouwd, en is het lastig om een ketensamenwerking op te zetten. Volgens Jan een frustrerende regel, omdat 10-20% van het land gebruiken voor vezelteelt prima zou passen in de definitie van een open landschap en een duurzamer alternatief is voor de huidige situatie. Wat betreft het bestemmingsplan redeneert Jan dat er 100 jaar geleden ook al vezelgewassen in dit gebied stonden, en dat dat dus niet in strijd is met de cultuurhistorische waarde van het landschap.

Hoewel Jan's bedrijf zich niet in de provincie Zuid-Holland bevindt, heeft hij wel te maken met het provinciaal beleid van zowel Utrecht als Zuid-Holland, omdat hij voor de financiële duurzaamheid van zijn bedrijf afhankelijk is van een lokale ketensamenwerking.

Een andere belemmerende factor is dat het risico bestaat dat wanneer Jan doorgaat met dit experiment, zijn melkveerechten kunnen worden ingetrokken of dat zijn bouwblok wordt verkleind, omdat de provincie streng kan optreden met het verstrekken van vergunningen. Dit zou betekenen dat Jan alle mogelijkheden om vee te houden kwijtraakt en volledig afhankelijk wordt van zijn vezelteeltextperiment. Dit risico willen veel boeren niet lopen, en weerhoudt hen ervan om veranderingen door te voeren.

Hofstede Lust & Last

- 55 hectare
- Goeree-Overflakkee
- Akkerbouw met strokenteelt en natuurakkers
- 5 hectare voedselbos aangeplant
- 1,5 hectare vakantiehuisjes en ecohuisjes

Een omslag naar duurzame bedrijfsvoering

Midden op het eiland Goeree-Overflakkee ligt het akkerbouwbedrijf 'Lust & Last', al 5 generaties in de familie van Hein Mijs. En hoewel Hein de leeftijd heeft bereikt waarop veel mensen met pensioen zouden gaan, heeft hij geen plannen om het rustiger aan te gaan doen. Integendeel, hij is een nieuwe fase in zijn leven ingegaan en vol energie bezig om het bedrijf te verduurzamen. Om hem heen zag hij veel bedrijven die alleen maar groeien, zonder oog voor de effecten ervan op de natuur. Tien jaar geleden besloot hij het roer om te gooien. Het model van schaalvergroting bood weliswaar voordelen, maar de landschapswaarde ging ook sterk achteruit. De focus van zijn bedrijf ligt nu op strokenteelt, waarbij verschillende gewassen naast elkaar groeien en

Strokenteelt

Bij strokenteelt worden er, in tegenstelling tot een monocultuur, meerdere gewassen geteeld op een veld. Stroken van bijvoorbeeld kool, ui, gras, klaver en tarwe worden met elkaar afgewisseld. Door deze diversiteit aan gewassen wordt de biodiversiteit verhoogd en kunnen ziekten en plagen minder makkelijk verspreiden, waardoor het voedselproductiesysteem weerbaarder wordt.

Bron: www.landbouwmetsnatuur.nl/maatregelen/strokenteelt

bloemstroken en natuurakkers natuurlijke vijanden aantrekken. Door zo min mogelijk te ploegen en zo min mogelijk gebruik te maken van kunstmest en pesticiden, wil Hein de natuurlijke processen hun werk laten doen. Daarnaast verhuurt Hein ook chalets en ecohuisjes op 1,5ha van zijn bedrijf waar mensen kunnen genieten van de rust en van het leven op het platteland.

Hein en Onno Mijs

Maar hij gaat nog een stap verder. Samen met Rotterdam de Boer Op, Coöperatie Ondergrond en enkele sponsors heeft hij een voedselbos van 5 hectare aangeplant. Het verdienmodel is nog onzeker, maar Hein gelooft sterk in de toegevoegde waarde die het voedselbos zou bieden, zowel voor het landschap als voor educatieve doeleinden.

Met deze nieuwe koers en de betrokkenheid van zijn jongste zoon, die het bedrijf gaat overnemen, heeft Hein veel vertrouwen in de toekomst van Lust & Last.

Obstakels bij het aanleggen van een voedselbos

Bij de ontwikkeling van de plannen van het voedselbos is Hein verschillende obstakels tegengekomen. In eerste instantie was het contact met de gemeente positief en was de wethouder enthousiast. Het bureaucratische proces bij de gemeente verliep echter traag. Hein moest een kaart en lijsten met alle te planten bomen en struiken inleveren, en toen het perceel een zeer kleine wijziging onderging kwam de bureaucratie weer om de hoek kijken. Daarnaast staat in het bestemmingsplan dat het landschap open moest blijven, en daar past een voedselbos niet in.

“Ik zie een hele grote tegenstrijdigheid van wat de provincie zegt te willen en hoe het in de praktijk gebeurt”

Uiteindelijk is het Hein gelukt om het voedselbos aan te leggen. Hij heeft aangetoond dat vroeger veel boeren in dit gebied een boomgaard hadden, waardoor het planten van bomen niet in strijd is met de cultuurhistorische waarde van het landschap en zelfs een waardevolle toevoeging is. Een andere succesfactor waren de goede relaties die Hein heeft opgebouwd met de wethouder en de ambtenaren binnen de gemeente. Hierdoor heeft hij makkelijker steun gekregen voor zijn plannen.

Daarnaast bestaat het risico dat de bestemming van de grond wordt gewijzigd van agrarisch naar bosgrond bij de aanleg van een voedselbos. Mocht het voedselbos dan mislukken of te weinig opleveren kan Hein niet meer terug naar de akkerbouw. Het is ook financieel nadelig omdat in dat geval de waarde van de grond sterk achteruitgaat, wat het planten van bomen voor veel boeren onzeker en onaantrekkelijk maakt. Er bestaat inmiddels wel een agrarische gewascode Voedselbos, wat betekent dat een voedselbos een agrarische activiteit is. Maar het risico blijft bestaan dat de fiscus daar later anders over oordeelt.

Voedselbos

- Een voedselbos is opgebouwd uit verschillende lagen van eetbare planten, bomen en struiken. Het bootst een natuurlijk ecosysteem na, en produceert daarbij voedsel. Voedselbossen hebben een hoge diversiteit aan planten. Hierdoor wordt de biodiversiteit sterk verhoogt, en verbetert de bodemkwaliteit en wateropslag capaciteit.

Bron: www.voedselbos.eu

Bovendien mist Hein een duidelijke visie vanuit de provincie: Een 'groene draad' die door de hele organisatie loopt en waaraan integraal getoetst wordt.

“Vroeger hadden veel boeren hier een boomgaard, toen was het landschap ook niet open”

Melkveebedrijf

Gravesteyn

- Biologisch melkveebedrijf
- Gemeente Pijnacker-Nootdorp
- Maximale beweiding
- 80 hectare, extensieve be-
- drijfsvoering
- Veel aandacht voor contact met burgers

Pionieren is niet altijd makkelijk

In een van de weinige overgebleven polders tussen de steden Rotterdam, Den Haag en Delft in ligt het biologische melkveebedrijf van Dirk en Isabella Gravesteyn. Een duurzame bedrijfsvoering is vanzelfsprekend voor hen, en daarnaast hechten ze veel waarde aan het contact met burgers. Zo ontvangen ze rond de 40 schoolklassen per jaar, ver-

Voedselmoeras

Een voedselmoeras volgt dezelfde principes als een voedselbos, maar dan geschikt voor natte gebieden zoals het veenweidegebied. Een moeras-ecosysteem wordt nagebootst met verschillende natte teelten zoals lisdodde en watermunt. Hierdoor kan het waterpeil verhoogd worden, wat emissies door oxidatie van het veen vermindert.

Bron: www.epskamplandschap.nl/ontwerp/voedselmoerasbos-den-haag

huren ze vergaderruimtes, is er een rustpunt voor wandelaars en fietsers, en kun je een koe adopteren. Daarnaast zijn ze actief betrokken bij weidevogelbeheer, hebben ze kruidenrijk grasland en natuurvriendelijke oevers, en minimaliseren ze het gebruik van antibiotica.

Op dit moment worden er plannen gemaakt voor het aanleggen van een voedselmoeras op hun land. Dit is een initiatief van Coöperatie Voedselmoeras, die enkele jaren geleden de Wijland Innovatieprijs won met een plan voor het inmiddels gerealiseerde voedselmoeras in het

Dirk en Isabella Gravesteyn

Zuiderpark in Den Haag. Het moeras bij Dirk en Isabella zal een biodiversiteit-hotspot worden, met verschillende (eetbare) gewassen die gedijen in een natte omgeving. Dirk heeft goede relaties met de gemeente, maar een voedselmoeras op deze locatie wijkt af van het bestemmingsplan en het verkrijgen van de benodigde vergunningen voor het voedselmoeras zal veel voeten in de aarde hebben. Dirk is bereid zijn land beschikbaar te stellen, en initiatiefnemer Coöperatie Voedselmoeras zal benodigde voorbereidingen voor het project treffen zoals het vinden van financiering en de Ruimtelijke Ordening procedures. Na twee jaar van gesprekken ligt er nu een projectplan van maar liefst 50 pagina's. Een aanzienlijk deel van de financiering lijkt inmiddels gevonden en het vooroverleg met de gemeente start binnenkort,

Het ontvangen van schoolklassen en het creëren van een rustpunt in deze omgeving zijn mooie initiatieven die veel betekenen voor de maatschappij. Maar deze projecten vragen ook veel tijd en energie, terwijl de financiële marges helaas beperkt zijn. Wanneer Dirk vervolgens een vergunning wil aanvragen voor een vergaderzaal om wat extra inkomsten te genereren, wordt hij geconfronteerd met weerstand vanwege de vele activiteiten die al op zijn bedrijf plaatsvinden. Dirk voelt zich

“Er wordt heel conservatief gekeken naar dit gebied, het moet hier bijna een openluchtmuseum zijn”

hierdoor niet gesteund in zijn ondernemerschap en mist waardering voor de projecten die hij onderneemt vanuit intrinsieke motivatie.

Conservatief bestemmingsplan

Het bestemmingsplan van het gebied waar Dirk's bedrijf zich bevindt, is erg conservatief. Het vereist dat alles openblijft, omdat het een van de laatste polders is tussen stedelijke gebieden en onderdeel van Bijzonder Landschap Midden Delfland. Dit betekent in de praktijk dat er zelfs geen paaltjes hoger dan 1 meter mogen staan, en er bij voorkeur alleen gras mag groeien. Hoewel ambtenaren het plan voor het voedselmoeras interessant vinden, wijkt het wel sterk af van het bestemmingsplan. Een eerste verzoek tot een overleg werd twee jaar geleden afgewezen, en er werd Dirk verzocht een vergunningsaanvraag in te dienen. Een vergunningsaanvraag die zo strijdig is met de heersende ideeën over landbouw zou toch meteen worden afgewezen. Inmiddels is Dirk samen met coöperatie Voedselmoeras al 2 jaar aan het voorbereiden en kan er met een gedegen plan, met voldoende financiering en maatschappelijke steun alsnog een overleg traject gestart worden.

Daarnaast botst het weidevogelbeheer dat Dirk uitvoert voor het ANIB (Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer) met de ruimtelijke ordening van de provincie in de verstedelijkte polders om het bedrijf heen. De

provincie wil namelijk van dit gebied een kerngebied voor weidevogels maken, waarbij boeren gezamenlijk weidevogelbeheer uitvoeren. Echter, naast het gebied waar Dirk weidevogelbeheer uitvoert, is een industrieterrein gebouwd waar 's nachts de verlichting blijft branden, waardoor vogels niet in het aangrenzende weiland willen broeden. Er is geen integrale afstemming geweest over de inrichting van het gebied, en de verschillende afdelingen binnen de provincie lijken als afzonderlijke werelden te opereren.

Ook merkt Dirk dat hij vaak op de zaken vooruitloopt ten opzichte van de provincie. Waar zijn bedrijf wordt aangehaald als voorbeeld, vindt hij zelf dat er nog best stappen te zetten zijn. Er wordt bijvoorbeeld vanuit de provincie educatie aangeboden in ruil voor een subsidie of bonus, maar hij leert daar niks nieuws. Die educatie zou veel prikkelender kunnen zijn.

Fieldlab Labland

- Plannen voor een fieldlab op 2/3 hectare
- Gemeente Molenlanden, Alblasserwaard
- Experimenten met onder andere CO2 opslag, opwekken energie, grondstoffenproductie, biodiversiteit en wateropslag

Een omslag naar duurzame bedrijfsvoering

Met een achtergrond in innovatiemanagement en als coach zou je Tim niet midden in de polder verwachten. Toch is hij sinds een paar maanden vol passie begonnen aan een project op het boerenland in de Alblasserwaard: Labland. Het doel van Labland is om een demo-boerderij te ontwikkelen om verschillende niet-voedselgerelateerde producten te verbouwen. Denk hierbij aan grondstoffenproductie voor biobased bouwen, CO2- en wateropslag, duurzame energieopwekking en het behoud van biodiversiteit. Tim wil onderzoeken of het haalbaar is voor boeren om op 20% van hun land 50% van hun inkomsten te genereren door het intensief stapelen van verschillende functies, zoals het combineren van fruitbomen met zonnepanelen of het verbinden van grondstoffenproductie met wateropslag. Zo hoeven boeren minder intensief vee te houden, om toch financieel rond te komen.

Momenteel heeft Labland verschillende subsidies toegekend gekregen en zijn de eerste plattegronden gemaakt. Een boer uit de regio heeft 2 à 3 ha van zijn land beschikbaar gesteld voor Labland. Omdat Labland zich nog in de beginfase bevindt, verschilt deze casus van de anderen. Uit de toekomstige ontwikkelingen zal blijken of de provincie en Tim samen de ontwikkeling van Labland kunnen voortzetten.

Risico of uitzonderlijke kans?

Omdat dit plan zo sterk afwijkt van de norm verwacht Tim verschillende uitdagingen op het gebied van ruimtelijke ordening. Hij voert momenteel gesprekken met zowel de provincie als de gemeente om de plannen van Labland te bespreken. Hij wil een tijdelijke vergunning van 10 jaar aanvragen voor het project. Gezien de onconventionele aard van Labland, zou deze vergunning eigenlijk een vrijbrief moeten zijn waarbij vrijwel alle wet- en regelgeving niet zou gelden. Deze benadering vraagt veel van de gemeente en provincie, maar het biedt ook een

Tim Selders

uitzonderlijke kans: Met eigen financiering wordt er op een klein stukje land experimenten uitgevoerd die heel relevant zijn voor duurzaamheidsvraagstukken en toekomstige verdienmodellen van boeren.

Deel van het experiment is ook om er juist achter te komen welke regels nu echt belemmerend zijn voor innovatie. In het provinciaal omgevingsplan staat bijvoorbeeld dat geen zonnepanelen toegestaan zijn in weilanden. Het doel van deze regel om overmatig gebruik van zonnepanelen in het veenweidegebied te voorkomen is begrijpelijk, maar het belemmert ook de ontwikkeling innovatieve tussenvormen en zoals die van Labland.

Tim probeert om wethouders en ambtenaren te enthousiasmeren voor het Labland-experiment en hen actief te betrekken bij het project. De betrokken ambtenaren gaan nu zelf aan de slag met het onderzoek naar de mogelijkheden voor een vergunning.

“Op een gegeven moment kwam het erop neer dat ik iemand moest inhuren om bij de overheden een geitenpaadje te vinden voor mijn plannen. Nu heeft de gemeente dat zelf opgepakt”

Herenboeren

Hoeksche Waard

- 18 hectare
- Gemeente Hoeksche Waard
- Gemengde coöperatieve boerderij in oprichting

Een nieuwe Herenboeren locatie in de Hoeksche Waard

De belangrijkste hobbels leken genomen voor de Herenboeren coöperatie in de Hoeksche Waard: een boer had 18 hectare grond voor hen beschikbaar gesteld, er waren vijf toegewijde bestuursleden en bijna 100 potentiële leden hadden een intentieverklaring getekend. Nu was het alleen nog een kwestie van de vergunningen verkrijgen en de coöperatieve boerderij Hoeksche Waard kon van start. Maar juist

Herenboeren

Bij het concept Herenboeren is een lokale gemeenschap bestaande uit 250 huishoudens eigenaar is van een coöperatieve boerderij. Zij huren een boer in en delen in de verantwoordelijkheid van het produceren en oogsten van het voedsel. Zo is de keten zo kort mogelijk en hebben de leden direct inzicht en inspraak in de productiemethoden. Herenboeren streeft naar duurzame landbouwpraktijken waar ecologie en biodiversiteit, bodem en waterkwaliteit en klimaat centraal staan. Daarnaast wordt Herenboeren gemotiveerd door de zekerheid van voedselvoorziening. Herenboeren zorgt het hele jaar voor een stabiele en betrouwbare voedselvoorziening voor haar leden. Dit vermindert de afhankelijkheid van grootschalige industriële landbouw. Herenboeren is sinds 2016 uitgegroeid tot een burgerbeweging met 18 bedrijven en tientallen bedrijven in oprichting.

die vergunningen bleken in de Hoeksche Waard de grootste uitdaging. We spraken Mark de Leeuw, voorzitter van de coöperatie in Hoeksche Waard en Anne Bruin van Herenboeren Nederland.

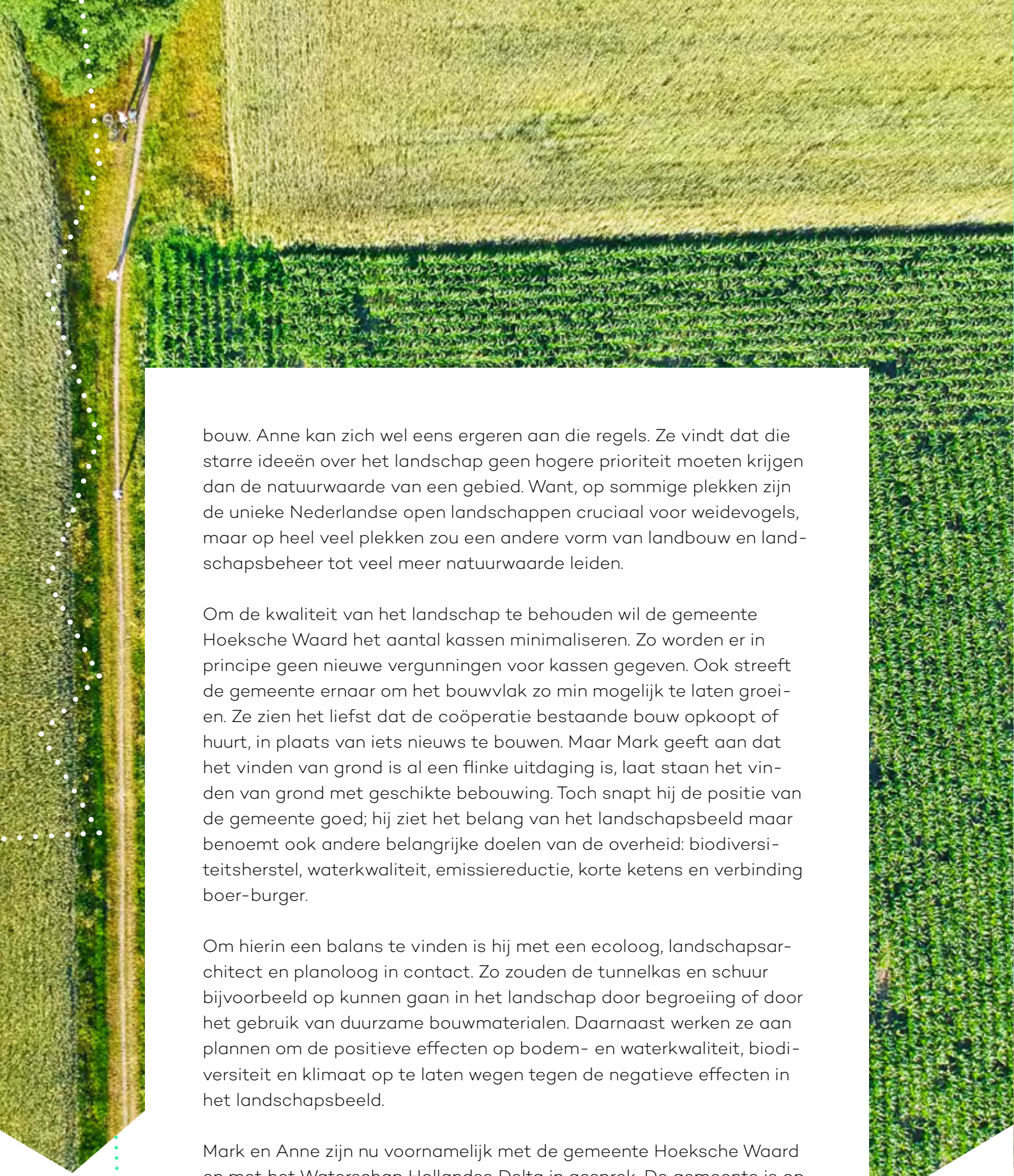
Anne Bruin en Mark de Leeuw

“Het zou het meest efficiënt zijn om twee uur met alle drie de partijen te zitten om de plussen en minnen en de mogelijkheden te bespreken. In plaats van vooral op de onmogelijkheden gewezen te worden” (Mark)

Omdat de boerderijen van Herenboeren ernaar streven om jaarrond de leden van hun voedselbehoefte te voorzien zijn het altijd gemengde bedrijven met vee, groente en fruit. Om vrijwel het hele jaar te produceren hebben ze een kas (vaak een tunnelkas/folietunnel) nodig en een schuur voor het vee, voor koeling en opslag van machines en producten en om met de leden samen te komen. Dit zijn voor alle Herenboeren locaties vereisten om de coöperatie te doen slagen, zo ook in de Hoeksche Waard.

Waar bij sommige locaties van Herenboeren de grootste uitdagingen liggen in het verkrijgen van licentie om vee te houden en een vergunning voor het planten van bomen voor de boomgaard lijkt in de Hoeksche Waard het plaatsen van de tunnelkas en het bouwen van een schuur het struikelblok te zijn.

Bij al deze uitdagingen spelen regels rondom het behoud van het landschap een rol. Zo mag het planten van bomen of het plaatsen van een tunnelkas niet als het landschap volgens de verordeningen open moet blijven en mag vee vaak niet als het gebied bestemd is voor akker-

bouw. Anne kan zich wel eens ergeren aan die regels. Ze vindt dat die starre ideeën over het landschap geen hogere prioriteit moeten krijgen dan de natuurwaarde van een gebied. Want, op sommige plekken zijn de unieke Nederlandse open landschappen cruciaal voor weidevogels, maar op heel veel plekken zou een andere vorm van landbouw en landschapsbeheer tot veel meer natuurwaarde leiden.

Om de kwaliteit van het landschap te behouden wil de gemeente Hoeksche Waard het aantal kassen minimaliseren. Zo worden er in principe geen nieuwe vergunningen voor kassen gegeven. Ook streeft de gemeente ernaar om het bouwvlak zo min mogelijk te laten groeien. Ze zien het liefst dat de coöperatie bestaande bouw opkoopt of huurt, in plaats van iets nieuws te bouwen. Maar Mark geeft aan dat het vinden van grond is al een flinke uitdaging is, laat staan het vinden van grond met geschikte bebouwing. Toch snapt hij de positie van de gemeente goed; hij ziet het belang van het landschapsbeeld maar benoemt ook andere belangrijke doelen van de overheid: biodiversiteitsherstel, waterkwaliteit, emissiereductie, korte ketens en verbinding boer-burger.

Om hierin een balans te vinden is hij met een ecooloog, landschapsarchitect en planoloog in contact. Zo zouden de tunnelkas en schuur bijvoorbeeld op kunnen gaan in het landschap door begroeiing of door het gebruik van duurzame bouwmaterialen. Daarnaast werken ze aan plannen om de positieve effecten op bodem- en waterkwaliteit, biodiversiteit en klimaat op te laten wegen tegen de negatieve effecten in het landschapsbeeld.

Mark en Anne zijn nu voornamelijk met de gemeente Hoeksche Waard en met het Waterschap Hollandse Delta in gesprek. De gemeente is op haar beurt dan weer in contact met de Provincie Zuid-Holland. Omdat er vaak lange tijd overheen gaat voordat ze reactie krijgen, zegt Mark in het duister te tasten. "Het blijft moeilijk in te schatten hoe kansrijk

het is". Dat ze het afgelopen half jaar geen nieuws aan de achterban hebben kunnen geven werkt demotiverend voor het vrijwillige bestuur.

Eerst in gesprek

Het concept Herenboeren bestaat nu 10 jaar en in die tijd hebben ze veel bekendheid gewonnen. Volgens Anne helpt het dat het concept zich nu bewezen heeft als duurzaam en financieel gezond. Hierdoor vinden ze gemakkelijker grond en tonen ambtenaren meer enthousiasme om mee te denken.

Door de veelheid van mogelijke obstakels in RO zorgen alle startende Herenboeren locaties dat ze ruim voor het indienen van de projectplannen en vergunningsaanvragen in gesprek zijn met de gemeente. De ervaring leert namelijk dat de formele procedures nog langer duren dan het informele contact. Zo ook bij de gemeente Hoeksche Waard. Daar proberen ze voor de officiële planprocedure alle mogelijkheden met de gemeente te bespreken en zo het risico te verkleinen dat de officiële plannen en aanvragen afgekeurd worden of ter verbetering terug gestuurd.

Alhoewel de Herenboeren een aantal vereisten hebben (de schuur, het vee, de boomgaard en de kas) streven ze ernaar zich flexibel op te stellen richting de gemeente waar deze elementen geplaatst worden en hoe ze gebouwd worden. Dit helpt hen om in gesprek te blijven en te zoeken naar mogelijkheden.

Inzichten

voor ruimtelijke

ordening

De 4 grootste uitdagingen

Open landschappen

Open weides is een uniek Nederlands landschap waar veel soorten, voornamelijk weidevogels van afhankelijk zijn. Het is daarom logisch dat we de bescherming van deze cultuurlandschappen geïnstitutionaliseerd hebben. Maar veel van deze gebieden hebben hun waarde verloren door onder andere intensief bodemgebruik, lage waterstanden en gebrek aan plantendiversiteit. Het conservatieve beeld van de waarde van open graslanden strookt daarom lang niet altijd met de werkelijke natuurwaarde. Een nieuwe benadering van deze gebieden is nodig om zo op sommige plekken rijke weidelandschappen te herstellen en op andere plekken op natuur-inclusieve wijze gewassen te kunnen kweken. Naast dat het weidelandschap aan natuurwaarde heeft verloren, belemmert het vasthouden aan het open landschap ook de ontwikkeling van duurzame alternatieven, zoals te zien is aan het moeizaam van de grond komen van voedselbos en voedselmoeras van Hein en Dirk. Daarnaast zijn de monotone weides zoals we die nu zien iets van de laatste decennia. Vroeger hadden veel boeren een boomgaard of waren stukken veenweide een moeras waar zeker wel vegetatie van hoger dan 1 meter groeide. Dit laat zien dat ons beeld van cultuurhistorische landschappen door de tijd veranderd.

Bouwvlak beperken

Met de huidige hoge grondprijzen kan een boer zich gelukkig prijzen als die een stuk grond heeft weten te vinden om te kopen of pachten. Voor veel van de beoogde activiteiten hebben die boeren een schuur

(of andere bebouwing) nodig. Maar wat blijkt, een bestaande schuur is nog moeilijker te vinden dan grond – ondanks dat er een enorme leegstand is van schuren. Boeren verkopen of verhuren hun schuur vaak niet omdat ze bang zijn bestaande vergunningen kwijt te raken of ze hopen meer te verdienen met een niet agrarische bestemming voor het bouwvlak. Dit geldt ook voor boeren die zelf een schuur in bezit hebben, maar willen experimenteren met andere bestemmingen voor die schuur. Dit geldt bijvoorbeeld voor Jan Versluis, voor wie het nogal een risico is om zijn vergunning voor melkvee te verliezen, mocht het experiment met vezelteelt niet slagen.

Logischerwijs gaan beginnende of uitbreidende boeren, zoals Herenboeren, de mogelijkheden voor een nieuwe schuur of tunnelkas na, maar dat kan vaak niet. Gemeenten willen namelijk, met goede redenen, de uitbereiding van het agrarische bouwvlak beperken. Kunnen gemeentes zekerheden geven aan eigenaren van leegstaande schuren zodat zij deze makkelijker kunnen verkopen of verhuren?

De complexe ruimtelijke puzzel

Uit de gesprekken met ambtenaren werd duidelijk dat de wil om boeren te ondersteunen er wel is, maar dat de ambtenaren ook te maken hebben met een grote complexiteit aan afwegingen en doelen die in de praktijk kunnen botsen. Ruimtelijke ordening gaat lang niet alleen over landbouw, maar er komen allerlei functies en opgaves samen zoals woningbouw, klimaatadaptatie, en mobiliteit. Voor elk van deze opgaves zijn er programma's met verschillende termijnen en botsende belangen die het moeilijk maken voor ambtenaren om de juiste ruimtelijke inpassing te vinden in een gebied. Ook zorgt dit ervoor de opgaven vaak niet integraal worden aangepakt, zoals te zien is bij Dirks boerderij waar er tegelijkertijd een weidevogelkerngebied wil ontwikkelen, maar ook een industrieterrein waar de lichten 's nachts aan blijven staan. Dat botst

dus vaak met de realiteit van boeren. Zij zitten aan bepaalde grond vast om hun plannen op uit te voeren en deze grond past meestal niet in één opgave. Toch zien we dat boeren heel flexibel zijn. Ze zijn op zoek naar manieren om aan natuurherstel te doen en hun verdienmodel te verbreden en staan open voor verschillende opties om die doelen te behalen. Als iets om gegronde redenen niet kan in een gebied, zitten ze graag samen om andere mogelijkheden te verkennen. Dit biedt mogelijkheden voor overheden om met een integrale agenda in gesprek te gaan.

Tegenstellingen visies en RO-regels

De exacte visie op landbouw verschilt van gemeente tot gemeente. Toch zien we dat ook bij de gemeente met een ambitieuze visie op de landbouw de ruimtelijke ordening vaak achterblijft, of dat de provinciale verordeningen de beperkende factor zijn. Zolang dat het geval is blijft het uitdagend en risicovol voor boeren om te verduurzamen. Kijk bijvoorbeeld naar het voedselbos van Hein en Onno Mijs. Het zou in hun geval helpen als de typen bestemmingsplannen verder ontwikkeld worden, en hun voedselbos een apart bestemmingsplan krijgt.

bijvoorbeeld denken aan het vastleggen van prijzen en vergunningen voor het verhuren van stallen of tijdelijke ontheffingen van vergunningen om te kunnen experimenteren.

Ontwikkel nieuwe agrarische (tussen)bestemmingen

Het ontwikkelen van nieuwe agrarische bestemmingen, zoals agrarische bosgrond en landschapsgrond, ligt in de verantwoordelijkheid van de rijksoverheid. Met deze nieuwe bestemmingen kunnen boeren natuurontwikkeling en agrarische activiteiten op een duurzame manier combineren op grond met een lagere prijs. Dit betekent dat een deel van het huidige landbouwareaal herbestemd wordt, en in waarde zakt. De overheid zal financiële ondersteuning moeten bieden aan boeren die deze bestemmingen willen wijzigen. Provincies en gemeenten kunnen nu al samen optrekken om te experimenteren met deze nieuwe bestemmingen en richting het Rijk laten zien wat de mogelijkheden en aandachtspunten zijn.

Stel natuurwaarde centraal in afwegingskaders

Via onder andere provinciale verordeningen hebben we bepaalde landschapsbeelden geïnstitutionaliseerd, maar met het veranderende klimaat en de vermindering van biodiversiteit zijn deze beelden aan vernieuwing toe. Neem daarom afscheid van verouderde ideaalbeelden van het landschap en werk aan nieuwe afwegingskaders voor vergunningen waar klimaat en natuurwaarde een rol speelt.

Aanbevelingen voor Provincies en Gemeenten

Stel je als partner op

Ambtenaren, neem de boer mee in je overwegingen. Als de ambtenaar heel duidelijk maakt waarom bepaalde ruimtelijke plannen wel kunnen en andere niet dan weet de ondernemer welke wijzigingen zinvol zijn en welke niet – dat scheelt enorm veel tijd in afstemming en plannen maken en investeringen in landschapsarchitecten. Heb daarnaast durf, er is vaak meer ruimte in de regels dan je denkt. Ga samen met de boer op zoek naar die ruimte en blijf betrokken vanaf de planvorming tot aan de toetsing. Niks is namelijk frustrerender dan een afwijzing nadat de gezamenlijk gemaakte plannen overgedragen worden aan een andere afdeling bij de gemeente of provincie. Daarnaast helpt het om afspraken vast te leggen met duurzame boeren die risico's aan gaan. Hou hierbij in je achterhoofd dat deze boeren de overheid helpen om hun beleid uit te voeren. Qua afspraken kan je

Meer weten?

Rapport

Rapport

Podcast

Colofon

Dit is een publicatie van DRIFT: Dutch Research Institute for Transitions, Erasmus Universiteit Rotterdam. Wij werken met 30+ experts aan fundamentele verandering richting een duurzame en rechtvaardige samenleving. Als maatschappelijke onderneming ondersteunen wij hierin mensen, steden, bedrijven en sectoren. Dat doen we door het ontwikkelen en delen van transitiekennis en -kunde via onderzoek, onderwijs, advies en activisme. Meer weten? Ga naar drift.eur.nl

September 2023

Onderzoek & auteurs

Mara de Pater (onderzoeker en adviseur bij DRIFT)
Laura van Bellen (onderzoeker en adviseur bij DRIFT)

Opdrachtgever

Provincie Zuid-Holland

Ondersteuning

Anelli Jansen (senior onderzoeker en adviseur bij DRIFT)
Jasper Dijkema (Provincie Zuid-Holland)
Brigitte Kool

Foto's

Cover - Ben den Engelsen
p2-3 - Naf Naf (Unsplash)
p4-5 - Lucas van Oort (Unsplash)
p8-9 - Skylar Zilka (Unsplash)
p10-11 - S. Widua (Unsplash)
p14 - Annie Lang (Unsplash)
p16-17 - _m_v_ (Unsplash)
p18-19 - MarkvStokkom
p20 - Rene Pot (Unsplash)
p21 - MarkvStokkom
p22-23 - Daria from Taskarmy NL
p24-25 - Shyam (Unsplash)
p26 - Mika Korhonen (Unsplash)

Betrokken boeren/ondernemers

Jan Versluis
Hein Mijs
Onno Mijs
Dirk Gravesteyn
Isabella Gravesteyn
Tim Selders
Anne Bruin
Mark de Leeuw